

Het Rhenense familiegeld van 1675, een grote bron van bevolkings-informatie

H.P. Deys

Wij Nederlanders hebben in het verleden bijna altijd belasting moeten betalen. Deze heffingen hebben steeds andere benamingen gekregen, maar, met uitzondering van Alva's Tiende Penning en een aantal andere 'Penningen', hebben vrijwel al deze belastingen de uitgang -geld gehad. We moeten daarbij denken (tussen haakjes de jaren waarover in het Rhenens archief documenten bewaard zijn gebleven) aan: het haardstedegeld (1606 - 1805), het huisgeld (ca. 1704 - 1793), oorlogsgeld (1618 - 1646), logiesgeld (1654 - 1710), schild- en schellinggeld (1697 - 1747), het oud-schildgeld (1688, 1695), het botergeld en het morgengeld (ca. 1682 - 1688), het zout- en hoorngeld (1679 - 1748), neringgeld (1689), consumptiegeld (1750 - 1806) en in de Franse tijd (rond 1800) het dienstbodengeld, lantaarngeld, venstergeld e.d.

Rampjaar

Eveneens met de Fransen heeft nóg een vorm van belasting te maken, namelijk het Hoofd- of Familiegeld, maar dat was weer een dikke eeuw eerder. Er was namelijk begin 1672 een grote oorlogsdreiging, van Engeland maar vooral ook van Frankrijk. Ons land had heel veel extra geld nodig om zich bijtijds te kunnen verweren tegen een te verwachten inval. De Staten van Utrecht stelden toen een nieuwe belasting in, het Hoofd- of Familiegeld, een Extraordinaris Middel, zoals zij zelf aankondigden. Bepaald werd dat alle ingezetenen van stad en lande van de provincie Utrecht, voor de tijd van één jaar, een Hoofdgeld moesten betalen. Uitzonderd werden gewone soldaten en armen, die ondersteund werden. Er was al een heel reglement voor opgesteld, en de ordonnantie werd op 6 mei 1672 vastgesteld. De Fransen hebben het resultaat niet afgewacht, want reeds luttele dagen later vielen zij daadwerkelijk ons land binnen: onder Lodewijk XIV, de Zonnekoning, ging Nederland het Rampjaar 1672 tegemoet.

De regenten waren radeloos, de staat reddeloos en het volk redeloos. De Staten van Utrecht zonden 2000 man versterkingen naar de IJssel-Linie. Door het plateland moesten 1000 man worden geleverd: door Utrecht-stad 600, Amersfoort 200 en Rhenen en Wijck ieder 80 man en Montfoort tenslotte 40. Toen de Fransen in 1673 weer wegtrokken lieten ze hier een grote puinhoop achter. Ten eerste was overal opzettelijk grote schade aan vele bezittingen toegebracht (de Rhenense stadspoorten opgeblazen, het Veerhuis in brand gestoken, in Amerongen het kasteel volledig afgebrand om maar enkele zaken te noemen), en ten tweede moest het land bij de aftocht een grote brandschatting aan de Franse troepen betalen.

Hiervoor moest geld worden geleend (vaak in de vorm van obligaties), maar hierover moest óók rente worden betaald. Deze losrente bedroeg in die tijd 6%, en deze mocht worden geconverteerd in een lijfrente van 10%!

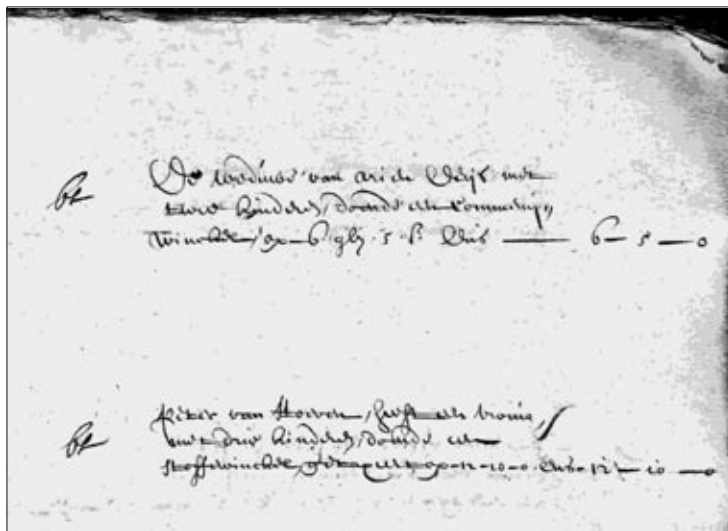
Bovendien achtte de Raad van State, toen vergelijkbaar met de Nederlandse Regering van vandaag, het noodzakelijk om behalve 24 compagnieën voetvolk en drie te paard, nog extra 4 compagnieën te voet aan te monteren, hetgeen een bedrag van 88.000 gulden per maand zou vergen. Dit zou, behalve de hoge tractementen en de militaire onkosten, jaarlijks grote sommen extra kosten. De provincie Utrecht was daarbij aangeslagen voor 1 miljoen gulden (de Generaliteitslasten), en dat waren guldens van toen. Wanneer we bedenken, dat bijvoorbeeld een tractement van een predikant toen zo'n 400 gulden per jaar bedroeg, dan mogen we nu wel met veelvouden gaan rekenen. We komen dan op vele miljoenen guldens, op te brengen door de provincie, die toen een beduidend geringere bevolking had dan thans, en zeker op een nog veel geringere financiële draagkracht per inwoner kon rekenen, dan in onze moderne tijd het geval is.

Familiegeld

Om aan de noodzakelijke financiële middelen te komen, werd door de Staten van Utrecht de oude Ordonnantie van 1672 weer uit de la gehaald. Bij de Statenvergaderingen waren gewoonlijk ook vertegenwoordigers van de 5 steden aanwezig, voor Rhenen meestal één van de beide burgemeesters. Op 18 mei 1675 stelden de Staten van Utrecht de invoering van het hoofd- of huisgeld vast. In een aanschrijven aan de schout, burgemeesters en regeerders van de stad, 'mitsgaders' een aan de schout en het 'gerecht van Veenendaal' (dat toen trouwens nog niet eens bestond, Veenendaal viel toen, zeker in dit opzicht nog geheel onder Rhenen), werd onder meer, in omstandige terminologie, het volgende gesteld. De heffing zou gelden voor iedere ingezetene, maar ook voor huis- en grondbezitters, waarvan de familie geen domicilie hield in de provincie, maar er wel bezittingen in hadden. De aanslag moest naar evenredigheid van hun 'middelen', inkomen en goederen in een viertal klassen worden getaxeerd. De Staten verlangden dat de schouten en burgemeesters van alle wijken in de stad binnen 14 dagen van hun district of gemeente een nauwkeurige lijst zouden inleveren bij de ('gemeente')secretaris, waarop de volgende gegevens moesten worden vermeld: naam, beroep, huwelijks staat, conditie, bedrijfsuitoefening of handwerk, nering of andere middelen van bestaan, alsmede het aantal kinderen, meerder- of minderjarig, gehuwd of ongehuwd, alleenwonend of inwonend en al of niet ten laste van hun ouders vallend. De secretarissen dienden deze opgaven uiterlijk binnen 3 weken bij de Staten in te leveren.

Het stadsbestuur van Rhenen besloot meteen een commissie in te stellen van de volgende samenstelling: uit de magistraat: oud burgemeester Jhr. Johan Vonck van Lienden, Aert Boonsayer (schepen), Anthonij Beeck (bakker en schepen), Jan van

Varick (schepen), Paulus Taets (schepen) en Dr. Johan van Wijckerslooth (schepen, rentmeester en later ontvanger van het familiegeld); uit de burgerij Jan van Brenck (herbergier), Lowies Rosen (kleermaker), Peter van Hoeven (stoffenwinkelier), Alart van Laar (herbergier), Adriaen van Wijck (procureur) en Hendrick de Vrindt (geen gegevens van bekend); uit het Achterbergse Brandt van Pothoven, Gerrit Cornelissen, de Doornebal (bijnaam van Willem Arissen), Gerrit Jansen, Henrick Breunissen, Jacob Willems, Dirck Aertsz en Jacob Fanssen, waarschijnlijk allen boeren. Ook de buurmeesters van Veenendaal werden uitgenodigd en van de Veenraden werden twee vertegenwoordigers uitgenodigd. Laatstgenoemden werden tevens gelast binnen acht dagen de vereiste gegevens van de Veense bevolking te overleggen.

Fragment van het kohier van het Familiegeld 1675.

<i>De weduwe van Arien Deijs met twee kinderen, doende een commenijns winckel, op 6 gl en 5 st,</i>	<i>Dus ----- 6-5-0.</i>
<i>Peter van Hoeven, heeft een vrouw met drie kinderen, doende een stoffen winckel, getaxeert op 12-10-0</i>	<i>Dus 12-10-0.</i>

Eind augustus 1675 was voor Rhenen de lijst compleet en kon burgemeester Frederik Klerck de opgave met zijn handtekening afsluiten en waarmerken. De totale op te brengen som bedroeg 1750 gulden. De Staten van Utrecht waren echter over de gehele provincie gezien in het geheel niet tevreden met de hoogte van de aanslag. Zij vonden de uitkomsten 'seer defectueus' en geheel buiten hun bedoelingen en intenties in. Daarom werden in oktober van alle steden uit de

vroedschappen enkele afgevaardigden bij elkaar geroepen, omdat de aanslagen moesten worden herzien en gecorrigeerd (dat wil zeggen verhoogd): Amersfoort van 7689 tot 12.000 gulden, Rhenen van 1750 naar 2000, Wijk bij Duurstede van 1000 eveneens naar 2000 en Montfoort van 600 naar 1000 gulden. De steden moesten hier wel mee accoord gaan, en Rhenen zou dus 250 gulden meer moeten heffen. Utrecht bood aan om 60.000 gulden op te brengen, waarmee het totaal op 77.000 gulden kwam.

In november kwam er een brief binnen van het stadsbestuur van Amsterdam met bezwaren van ingezetenen van Holland die in de provincie Utrecht bezittingen hadden, om aan het familiegeld mee te betalen. Hoe dit is afgehandeld is mij niet bekend.

In de oorspronkelijke ordonnantie stond dat de nieuwe maatregel van deze belasting 'voor den tyd van een jaar, aanvang genomen hebbende met den eersten April jongstleden' was genomen. Zoals zo vaak is gebleken, blijkt ook hier dat een eenmaal getroffen maatregel het langer uithoudt, dan gedacht was. Het familiegeld werd namelijk geheven tot en met het jaar 1724. Helaas blijken de na het eerste kohier van 1675 verschenen opgaven veel minder informatie te bevatten dan de hier beschreven eerste lijst van 1675.

De huisgezinnen

Het kohier van de huisgezinnen, opgesteld volgens de opdracht van de Staten van Utrecht, werd in Rhenen op 25 augustus 1675 afgesloten. Het blijkt een vrij volledige opgave te zijn van alle getaxeerde gezinshoofden met hun beroep of nering, met vermelding of zij getrouwd waren, of weduwnaar dan wel weduwe waren, het aantal kinderen, zowel minderjarig als meerderjarig, eventueel hun gehuwde staat en vermelding of zij al of niet uitwonend waren.

Het kohier is in vier hoofdstukken ingedeeld: *Rhenen-stad; de Huijsluiden [boeren] wonende te Achterberg-Elst-Remmert, Grebbe etc; de Inwoonders van Venendaell; diegheene buijten de provincie sijn woonende, ende echter inde Vrijheijt deser Stadt gegoet sijn*. De laatste categorie is voor ons op dit moment van minder belang, van de categorie Achterberg enz. ontbreken helaas alle secundaire gegevens, slechts de namen van de hoofdbewoners, de boeren, worden vermeld.

Uit de hoogte van de aanslagen kunnen wij tot op zekere hoogte de mate van welvaart van de huisgezinnen bepalen. De bedragen schommelen tussen nihil, 1-11-4, 3-2-8, 6-5-0, 9-7-8, 12-10-0, 18-0-0, 25-0-0, 30-0-0 (guldens-stuivers-schellingen). De verhogingen, als gevolg van het ingrijpen van de Staten, waren soms niet mis, want de schout Johan Carel Smissaert, de hoogst aangeslagene, moest uiteindelijk in plaats van 50 gulden nu 75 betalen. Er lijken geen wanbetalingen aan de orde te zijn geweest. Wel werd door een enkeling in twee termijnen betaald.

Het totaal opgehaalde bedrag voordat de verhogingen werden afgedwongen, was begroot op:

stad	1062-10-0
Achterberg etc	275- 0-0
Veenendaal	356- 5-0
Buiten de prov.	56- 5-0
	<hr/>
Totaal	1750- 0-0

Overzicht van enkele gegevens, getrokken uit het kohier van het Familiegeld voor Rhenen, 1675

Categorie	Rhenen-stad	Veenendaal	Achterberg etc	Totaal
<u>aantal huizen</u>	239	180	90	509
<u>aantal inwoners</u>	976	625	[340 geschat]	[1941]
<u>aantal echtparen</u> met kinderen zonder kinderen	161 134 -> 411k. 27 -> 0 k.	144 99-> 245 k. 45-> 0 k.	- - -	
<u>aantal weduwnaars</u> met kinderen zonder kinderen	9 9-> 33 k. 0-> 0 k.	2 2-> 5 k. 0-> 0 k.	- - -	
<u>aantal weduwen</u> met kinderen zonder kinderen	40 29-> 77 k. 11-> 0 k.	14 8-> 18 k. 6-> 0 k.	- - -	
<u>aantal heffingen</u> betalende huishou- dens niet betalend	239 <u>171</u> 68 = 28%	180 <u>50</u> 130 = 72%	90 <u>69</u> 21 = 23%	

Uit de opgaven van de gezinssamenstellingen zijn een aantal gegevens te berekenen. Enkele uitkomsten zijn in twee bijgaande tabellen samengevat.

Onder een huishouden versta ik hier behalve een echtpaar, ook een weduwnaar of een weduwe, omdat deze eens een gezin hebben gevormd.

Aantallen huishoudens met:	Rhenen	= aantal kinderen	Veenendaal	= aantal kinderen	Rhenen en Veenendaal	= totaal aantal kinderen
0 kinderen	63	0	59	0	122	0
1 kind	28	28	37	37	65	65
2 kinderen	50	100	36	72	86	172
3 kinderen	37	111	22	66	59	177
4 kinderen	23	92	19	76	42	168
5 kinderen	23	115	5	25	28	140
6 kinderen	10	60	-	-	10	60
7 kinderen	5	35	-	-	5	35
8 kinderen	-	-	2	16	2	16
Totaal:	239	541	180	292	419	833

Het aantal huishoudens met kinderen is voor Rhenen en Veenendaal 297, met een totaal van 833 kinderen. Dit geeft een gemiddelde van 2,8 kind per huishouden. Voor Rhenen zijn deze cijfers 176 en $541 = 3,1$ kind, en voor Veenendaal 121 en $292 = 2,4$ kind per huishouden. De totaaltelling van het aantal kinderen uit de tabel is niet in overeenstemming met het totaal generaal van het aantal kinderen, omdat er ook alleenstaanden met kinderen werden opgegeven, zonder vermelding of zij ongehuwd, dan wel weduwnaar of weduwe waren. Deze zijn niet in de tellingen opgenomen. Wat ons opvalt is, dat er veel meer weduwen waren dan weduwnaars. Men zou, gezien de toenmalige hoge sterfte van moeders bij de bevalling, het omgekeerde verwachten. Toch blijkt in die tijden dat de sterfte onder mannen hoger was, onder meer als gevolg van oorlog, overmatig drankgebruik, vechtpartijen en zo meer. Ook blijkt het kindertal niet die grote getallen te geven, die wij veronderstelden. Hiervan is de hoge kindersterfte de hoofdoorzaak. De grote gezinnen zien wij pas verschijnen tegen het einde van de negentiende eeuw.

Omdat van vrijwel alle inwoners in het Kohier van het Familiegeld de beroepen vermeld zijn, is aan de hand van beschikbare lijsten van burgemeesters, schepenen en raden gemakkelijk na te gaan wat de eigenlijke beroepen van de stadsbestuurders waren. Dan blijkt dat er sprake was van een grote mate van democratie, omdat ook 'gewone' burgers als raadslid en of schepen aan het stadsbestuur konden deelnemen,

en dat dus het beleid niet uitsluitend door de notabelen, gestudeerden en andere 'hoge heren' werd bepaald. Naast de te verwachten beroepen als (oud-) burgemeester, (onder-)schout of procureur treffen we in het stadsbestuur ook aan een bakker, brouwer, kruidenier, schoenmaker, poortwachter, stoffenwinkelier en dergelijke. De kruidenier Hendrik van Zwol bijvoorbeeld heeft 2 zittingsperioden (steeds van 2 jaar) als schepen gediend, en 3 als raad en de herbergier Alart van Laar was 8 keer schepen en 10 keer raad en hij is ook weeshuismeester geweest, evenals de kruidenier Rutger Brenck. De procureur Adriaen van Wijck, de kuiper Jan van Ghilsen en de biersteker Joost Boonsaaijer hebben enige perioden het gasthuismeester-ambt bekleed. Zo zien we dat een droge lijst van belastinggegevens als het kohier van het Familiegeld in 1675, ons een schat aan informatie over de bevolkingssamenstelling van de toenmalig derde stad van de provincie Utrecht kan verstrekken. Tot slot geef ik hierbij een volledige lijst van alle beroepen, die in het kohier worden vermeld, met hun aantallen.

De beroepen met hun aantallen, zoals deze voorkomen in het kohier van het Familiegeld van Rhenen, 1675.

advocaat	1	hovenier	1	omroeper	1
apotheker	2	kapitein	1	onderschout	1
arbeider/ster	32/2	karman/voerman	8/4	poortier, poortwachter	3
baggerman	3	katoenwinkelierster	1	poppenkraamster	1
bakker/ster	10/2	kistenmaker	1	predikant [1 †]	1
bierbrouwer/ster	4/1	kleermaker	12	procureur	3
bierdrager	2	knopenmaker	1	raden-/wielenmaker	2/2
biersteker/ster	1/1	koordwerker	1	rentmeester	1
bouwman	1	koperslager	1	scheepstimmerman	1
blauwverver	1	kramerij-winkelier	1	schepen	5
buitenbode	2	kruidenier/ster	2/2	schipper	6
burgemeester	2	kuiper	6	schoenlapper	4
cameraar	1	lakenkoper	1	schoenmaker	13
chirurgijn	3	landbouwer [+ 90?]	6	schoolmeester	1
daghuurder	9	leidekker	1	schoonmaakster	1
deurwaarder	1	lijndraaister	1	schrijnwerker	1
fruithandelaar	1	(linnen)wever	3/26	secretaris	1
glazenmaker	4	linnenwinkelier	1	slager ['slaghter']	1
grutter	1	mandenmaker	1	smid	4
handwerker/ster	2/2	melkster	1	soldaat	6
heideplukker	1	metselaar	3	speelman	1
herbergier	7	militair	1	stijfselverkoopster	1
hoedenmaker	5	molenaar	3	stoffenwinkelier/ster	1/1
hondenslager	1	naaister	3	substituut-schout	1

tabakker/ster	5/1	turfsteker	1	vroedvrouw	1
tabaksverkoopster	1	veehouder/ster	3/3	werkster	1
tabakswerkster	1	veervrouw [-man †]	1	weversknecht	1
tabakswinkelier	2	verver	1	winkelier	3
tafelhouder	1	vettewariër	3	wolkammer	6
tapper	1	vinkenvanger	1	wolspinster	1
timmerman	6	visser	4	wolspoelster	1

Een baggerman haalde natte turf uit de veengebieden langs de Grift.

Een bierdrager was een officieel persoon die bier mocht vervoeren.

Een biersteker was een groothandelaar in bier.

Een blauwverver was iemand die stoffen blauw kon verven, vroeger een hele kunst.

Een cameraar beheerde de financiën van de stad.

Een glazenmaker repareerde kapotte ruiten etc.

Een heideplukker verzamelde heide, vermoedelijk als aanmaakhout, vooral voor bakkerijen.

Een hondenslager sloeg de honden uit de kerk, en bewaarde hier tevens de orde.

Een karman/voerman had een transportbedrijf, vervoerde ook personen.

Bij een koordwerker moet gedacht worden aan iemand die passamenten en allerlei koord verwerkte.

In een kramerij-winkel verkochten ze potten, pannen, ijzerwaren e.d.

Een lijndraaier was een touwslager, iemand die uit enkele strengen touw dikkere strengen draaide.

Een poortier was een poortwachter, er waren er drie, voor elke stadspoort van Rhenen één.

Een schoenlapper repareerde schoenen, een schoenmaker maakte ze.

Een schrijnwerker was een meubelmaker, dus voor het fijnere timmermanswerk.

Een tafelhouder hield de bank van lening, de lommerd.

Een tapper verkocht alcoholische dranken in het klein, een soort kroeghouder, meestal aan huis.

Een turfsteker stak turf uit de grond.

Een vettewariër was een winkelier die allerlei vetten en oliën verkocht.

Literatuur:

Deys, H.P., 'Rhenen en het Rampjaar 1672', in: *Oud Rhenen 19 (2000), nr 1, 5-21*

Van de Water, Johan, *Groot Placcaatboek van Utrecht (1729)*, dl II, 593, 594.

Oudarchief Rhenen (1337-1851), Inv. 9, datum 25 mei 1675; Inv. 337, kohier anno 1675.